

СУТНІСТЬ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ У РАМКАХ ПОЛІТИЧНОГО РИНКУ УКРАЇНИ

У статті розглянуто сутність українських політичних партій, невиконання ними відповідних функцій, реалізація яких зумовлює статусно-рольові характеристики організації як політичної партії на політичному ринку. Особливості функціонування українських партійних організацій у рамках політичного ринку є підставою вважати їх партійними субститутами, що не тільки не реалізують функцію владного та соціального будівництва, але й заважають поступовій розбудові справжніх політичних партій.

Ключові слова: політичний ринок, квазіпартійна система, інституціоналізація партійної системи, політичні партії, партійні субститути.

Работягова И.В.

СУЩНОСТЬ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ В РАМКАХ ПОЛИТИЧЕСКОГО РЫНКА УКРАИНЫ

В статье рассматривается сущность украинских политических партий, невыполнение ими соответствующих им функций, реализация которых обуславливает статусно-ролевые характеристики организации как политической партии на политическом рынке. Особенности функционирования украинских партийных организаций в рамках политического рынка дают основание считать их партийными субститутами, которые не только не реализуют функцию властного и социального строительства, однако противостоят постепенному строительству политических партий.

Ключевые слова: политический рынок, квазіпартійная система, інституціоналізація партійної системи, політичні партії, партійні субститути.

Rabotyagova I.V.

POLITICAL PARTIES ESSENCE IN UKRAINIAN POLITICAL MARKET FRAMEWORK

The article reviews the Ukrainian political parties' essence, non-implementation of functions correspondent to them, realization of which causes status and role characteristics of organization as a political party in the political market. The functioning features of Ukrainian party organizations in political market framework give the reason to consider them as party substitutes, which not just carry out the power and social building function but also withstand the progressive political parties building.

Key words: political market, quasi-party system, party system institutionalization, political parties, party substitutes.

Політичний порядок в Україні сьогодні характеризується провалом політичної модернізації, що була проваджена з моменту набуття державою незалежності та мала на меті формування самостійного українського політичного ринку та політичних партій як його ключових гравців за західним зразком. Даний процес переживає перманентну кризу, оскільки він першочергово здійснювався як копіювання західного зразку без встановлення

його інституціональних компонентів, що є зовнішнім виглядом без тих елементів, які мають лежати в його основі. Важливі вади були закладені у процесі побудови партійної системи. Виникаючи як багатопартійна слабоінституціоналізована система, партійна система України згодом не стала стабільною, не виробила здатність бути якісним ресурсом формування органів державної влади. Натомість вона переформатувалася у квазіпартійну систему, що продукувала неформальні механізми взаємодії на ринку владних ресурсів.

Проблему партійних субститутів в рамках політичних ринків на теренах пострадянських режимів та шляхи подолання їх впливовості завдяки неформальним зв'язкам розглядає провідний американський дослідник політичного ринку Радянського Союзу та пострадянських держав після його розпаду Генрі Хейл [1]. Особливу значущість у досягненні балансу в рамках політичних змагань вчений надає політичним партіям, що реалізують приналежні ним функції, оскільки невиконання даних функцій у суспільстві, викликане субституцією партійного поля, здатне призвести до дестабілізації не тільки політичної гри, але й самих правил гри.

Процес становлення партійної системи України значною мірою схожий на той самий процес, притаманний пострадянським недемократичним режимам, зокрема Росії, що відзначався спробами формування системи представництва інтересів електорату. На політичному просторі стихійно формувалися партійні утворення, що могли за певних умов стати повноцінними політичними партіями. Посткомуністичні транзити на відміну від попередніх переходів до демократії в рамках „третьої хвилі” проходили в умовах кардинальної перебудови світового політичного порядку. Питання інтеграції цих країн у світову економіку взагалі не стояв, бо вони були в неї так чи інакше в неї інтегровані [2, с.137]. А отже, приналежність до світового простору формування інститутів, що відзначають та зумовлюють демократичність державних політичних ринків, давала змогу привнести міжнародний досвід у власний процес партійного будівництва

Однак процес формування політичних партій було заміщено субституціонуванням партійного поля в силу того, що промислові групи, що потребували владної підтримки власного бізнесу, обрали можливість отримати певні преференції незалежно від електоральних циклів. Це стало можливим тоді, коли бізнес підтримав неінституціоналізовані політичні сили, що були вписані у систему неформального розподілу впливів та привілеїв. В той же час, етап інституціоналізації системи не мав місця, що призвело до викривлення сутності політичних партій.

Виходячи з вищесказаного, сучасні українські партійні організації не можуть бути розглянуті в рамках політичної системи, оскільки, використовуючи неформальні засоби реалізації інтересів не вписуються у формальну структуру політичної системи, що ґрунтується на формальних механізмах реалізації влади. З точки зору політичної системи політичні партії в Україні не існують, оскільки не виконують формальні функції, що приписуються „справжнім політичним партіям” структурою політичної системи. Однак функціонування партійних організацій здатна пояснити теорія ринків, яка ґрунтується на положенні, що політичні процеси можна представити у якості конкуренції гравців на ринку владних ресурсів, легітимності тощо. В рамках політичного ринку існує попит та пропозиція, специфічні товари та послуги [3, с.101], однак найважливішим моментом є те, що, на відміну від політичної системи, ринковий фрейм дозволяє розглянути ту мережу патрон-клієнтних відносин, неформальних механізмів лобювання тих чи інших рішень, завдяки чому їм вдається отримати вигоди не через активну роботу протягом електорального циклу, а за допомогою вигідних зв'язків та патронажної допомоги з боку посадовців.

Такі антропологічні особливості функціонування українських партійних організацій, розглянуті крізь призму політичного ринку, залишаються акторами на його теренах, але такими акторами, що грають не за правилами, а отже присвоюють владних та економічних ресурсів більше, ніж це може витримати баланс, потрібний для гри за правилами. Тому

інші гравці також можуть виходити з позицій гри не за правилами, що дестабілізує ринок. Оскільки ті актори, що грають за формальними правилами на ринку не здатні скласти конкуренцію тим, що грають не за правилами, сильні партії не здатні сформуватися в рамках такого континууму.

Взагалі, сила партії визначається масштабом підтримки мас та ступенем її інституціоналізації. Слабкість партій у комплексі з фрагментацією лідерства, розшаруванням масової підтримки, деградацією організаційної структури та перемикання уваги політичних лідерів з партії на бюрократію здатна стимулювати виокремлення силових структур у окремий полюс влади та посилити їх вплив настільки, що захоплення ними влади стане можливим [4, с.401].

Причина неефективності самих по собі українських партійних організацій полягала в тому, що вони являли собою поєднання сили та слабкості [1]: їх могла підтримувати значна частина електорату на загальнонаціональному рівні, однак вони в той же час не були достатньо організаційно впорядкованими (наприклад, Рух та СПУ, що постійно потерпали від внутрішніх розколів) або ж навпаки, могли бути оптимально організаційно впорядкованими, однак сповідувати ідеї, що підтримувалися лише невеликою електоральною (наприклад, регіональною) групою (наприклад, Конгрес українських націоналістів, КПУ, що поступово втрачав підтримку). Слабкість партійної системи, неконкурентоспроможність українських партій в свою чергу також стимулювала формування партійних субститутів, зокрема таких як регіональні політичні машини та політизовані фінансово-олігархічні групи.

Сучасне партійне поле України складається з акторів, які не є повною мірою політичними партіями, а скоріше політичними субститутами, оскільки не виконують відповідні завдання. Ключовими функціями політичних партій (таких, що сформувалися по завершенні процесу їх інституціоналізації в рамках політичного поля у західних державах) є владно-організаційна та електоральна. Перша полягає в тому, що партії є ключовим гравцем на ринку влади, оскільки переважно політичні партії виступають ресурсом формування парламенту, а отже парламентської більшості, символічним ресурсом у висуненні та підтриманні кандидатів у президенти, прем'єр-міністр також є представником певної політичної партії, а отже його партійна приналежність впливає на його взаємовідносини з президентом. Електоральна функція політичних партій полягає у тому, що вони покликанні представляти інтереси окремих електоральних груп, тобто виступати посередником між електоратом та державною владою у процесі формування, агрегації, артикуляції інтересів, їх переформатуванні у політичне рішення та імплементації цього політичного рішення. Партії західного типу в рамках реалізації другої функції несуть відповідальність на наступних виборах за те, чи були взяті до уваги протягом електорального циклу інтереси тих електоральних груп, на які спиралася партія під час попередніх виборів [5]. Таким чином, здатність залишитися при владі не дивлячись на невиконання пунктів програми практично нівелюється самим по собі електоральним процесом [6].

У той же час, як зазначалося вище, українське партійне поле формується з партійних субститутів. На відміну від політичних партій, партійні субститути не є засобом артикуляції інтересів електорату, а скоріше виражають інтереси окремих промислових груп, а отже не виконують функцію соціального представництва. В рамках українського політичного поля партійні субститути також можуть проявлятися у формі персоналізованих груп інтересів на чолі з промисловим магнатом, або ж так звані „горизонтальні” партії, що складаються з декількох груп інтересів, що ситуативно сформували політичну силу задля отримання можливості делегувати власних представників до органів державної влади. Такі утворення формуються переважно навколо лідера, що призводить до виходу на перший план лідерського характеру самої партії, а отже – до пріоритету висвітлення фігури лідера на електоральному просторі, а не до формулювання та наслідування чіткої та технічної програми партії.

Теоретично партії самостійно можуть подолати впливовість партійних субститутів та сформуванню якісної партійної системи (на зміну квазіпартійній) у два етапи [1, с.20]:

1) Політична партія має виробити настільки потужний ідейний капітал, який, наділивши собою всіх партійців, зробив би партію більш впливовою, ніж політичні субститути;

2) Ідеї партії мають стати більш популярними серед електоральних груп, ніж ті ідеї, що були задекларовані партійними субститутами. В даному випадку партія може обрати для себе спеціалізацію на окремій сфері суспільного життя або ж виробити репутацію на загальнонаціональному рівні, використовуючи актуальні проблеми, що є характерними для місцевого рівня виборців усієї держави.

Однак український досвід демонструє нездатність партій самостійними заходами подолати впливовість партійних субститутів. Проблема політичних партій у здобутті електоральної підтримки в умовах субституціонування партійного поля полягає в тому, що квазіпартійні організації на місцевому рівні матимуть більшу підтримку, оскільки вони зацікавлені у розвитку регіону, який вони представляють, а отже намагаються впливати на локальні процеси якомога більш позитивно, таким чином збільшуючи власну електоральну підтримку. Однак, не дивлячись на широку регіональну підтримку, що базується на обміні за принципом „блага-голоси” [6] (під благами розуміються так звані „public goods”, що є колективними благами, такими як відремонтовані дороги, відкриття нових шкіл чи лікарень на периферії, створення нових робочих місць тощо, які пропонуються у якості обіцянок виборцям, які виборець нібито отримує, якщо віддасть свій голос за кандидата, що пропонує ці блага), у загальнонаціональному масштабі такі квазіпартійні об’єднання не здатні до вироблення та реалізації політичного курсу, що був би привабливим на всеукраїнському електоральному ринку. Регіональна підтримка партійних субститутів стимулює диференціацію електорату за принципом підтримки вирішення локальних, а не загальнодержавних проблем.

Важлива роль у формуванні партійної системи відводиться президенту як інституту, що здатен впливати на формування партійної системи. Президент, наділений потужними неінституціональними повноваженнями (що є характерним для пострадянських держав), здатен на основі об’єднання слабких лояльних партій сформуванню сильної пропрезидентської партії, що змогла би за допомогою власного ідейного та організаційного капіталу подолати впливовість партійних субститутів. Однак, сильному Президенту в умовах неінституціоналізованої системи взаємодії між ключовими гравцями з точки зору отримання політичних дивідендів зручніше підтримувати свій статус в рамках „патронажного президентства”, що є загрозою національній безпеці держави [7, с.217], оскільки „інститут патронату” сприяє не тільки неформальному розподілу благ на ринку влади, але й призводить до патронажного „дозволу” ухилення від уплати податків, що зводить нанівець фіскальну політику держави. В той же час, спиратися на впливовість партійних субститутів вигідно як президенту, так і великому бізнесу. Бізнес немотивований на вкладання фінансів у розвиток партійної системи, зокрема у розвиток тієї чи іншої партії, оскільки ефект фінансування проявляється лише через 1–2 електоральних цикли, в той час як фінансування партійних субститутів завдяки їхньої вписаності у неформальну мережу розподілу владних ресурсів дозволяє отримати вигоду в тому ж електоральному циклі.

Складність у досягненні успіху політичними партіями полягає в тому, що ймовірність, що за них проголосує значна частина електорату, залежить від того, чи були вони успішні протягом останнього електорального циклу у рішенні актуальних для держави та суспільства питань, в той час як партійні субститути отримують голоси виборців через відсутність інших варіантів голосування.

Найбільш ґрунтовною проблемою оптимізації партійного поля є певний тип політичної культури, поширеної на українському просторі. Формування тих чи інших інститутів на пряму залежить від наявної політичної культури [8, с.60], що доводить

провал модернізації цих теорій, які стикнулися з проблемою короткострокової розбудови демократії в рамках недемократичних (постколоніальних) режимів. Побудова цих чи інших інститутів залежить від специфіки політичної культури, однак політична культура також здатна поступово видозмінюватися, залежно від наявних інститутів. В умовах української політичної культури, що переважно розуміє неформальні механізми реалізації влади як історично обумовлені (радянський спадок), не віддаючи перевагу інституціоналізованим механізмам прийняття та реалізації владних рішень, партійні субститути отримують певну преференцію на рівні громадської свідомості.

Сучасна партійна система України включає в себе різного ступеня впливовості партійні субститути. Запит на третю силу, який було продемонстровано в процесі президентських виборів 2010, підтвердив відсутність партій, здатних виступити на потужних позиціях та створити альтернативу партійним субститутам, а також запит на професійно організовані політичні партії. Однак небажання ключових акторів політичного процесу формувати партійну систему призводить до відсутності консолідації президента з парламентом, парламенту з (найчастіше) змішаним кабінетом міністрів, кабінету з президентом, оскільки партійні субститути, що виступають ресурсом формування даних органів державної влади, не тільки не мають та не слідує стійкою програмою дій, але й також легко змінюють того, чийм вказівкам слідувати.

Пріоритетом у реформуванні партійної системи України задля уникнення коабітації найбільш має стати варіант приналежності президента, прем'єр-міністра та однопартійного кабінету міністрів до однієї політичної сили, важливим аспектом досягнення такої мети є формування такої пропрезидентської партії, яка б була здатна сформувати стійку парламентську більшість. Однак на протиположності такої партії мають існувати не менш професійні партії, які б за допомогою тіньового кабінету захищали би інтереси не представленого у парламенті електорату.

Задача дійсного президента на сьогодні в рамках оптимізації партійної системи полягає у заблокуванні відцентрових тенденцій у Партії Регіонів, що на даний момент складається з окремих груп інтересів. З метою зниження транзакційних витрат необхідним кроком є за допомогою нової електоральної формули нівелювати „золоту акцію” „третіх” партій, оскільки їх проходження до парламенту як правило призводить до формування змішаного кабінету, що, в свою чергу, знижує ефективність його співпраці з законодавчою гілкою влади та президентом. Така електоральна формула може базуватися на піднятті віртуального бар'єру за допомогою встановлення регіональних маломандатних округів та регіональних відкритих списків.

Виходячи з вище зазначеного, варто визнати, що українська партійна система є квазіпартійною за власною сутністю та не здатна адаптуватися та долати виклики, що виникають в рамках сучасного політичного ринку в Україні. Її вдосконалення за допомогою видозміни електоральної системи має стати метою оптимізації правил та механізмів політичного ринку, оскільки ефект держави західного типу може бути досягнуто лише за умов інституціоналізації її базових механізмів функціонування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Hale N. Why Not Parties In Russia? Democracy, Federalism, and the State / N. Hale. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – 263 p.
2. Фисун А.А. Демократия, неопатримониализм и глобальные трансформации: Монография / А.А. Фисун. – Харьков: Константа, 2006. – 352 с.
3. Недяк И.Л. Политический маркетинг: Основы теории / И.Л. Недяк. – М.: Издательство „Весь Мир”, 2008. – 352 с.
4. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / С. Хантингтон. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. – 480 с.

5. Kayser M.A. Who Surfs, Who Manipulates? The Determinants of Opportunistic Election Timing and Electorally Motivated Economic Intervention / M.A. Kayser // *American Political Science Review*. – Vol. 99, No. 1, February 2005.
 6. Нуреев Р.М. Теория общественного выбора. Курс лекций: учебное пособие для вузов / Р.М. Нуреев. – М., 2005. – 531 с.
 7. Крысенко А.В. Политическая антропология: концептуальное поле и институционализация исследований / А.В. Крысенко // *Ойкумена*. – 2009. – № 6. – С. 211–220.
- Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке / А. Пшеворский; [под ред. проф. Бажанова В.А.; пер с англ.]. – М.: „Российская политическая энциклопедия”, 2000. – 320